

Tilburg University

Effecten van IFRS 16 Leases op informatie in de jaarrekening

van der Tas, Leo; Backhuijs, J.B.; van Oosterbosch, Renick

Published in:

Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie

Publication date:

2020

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van der Tas, L., Backhuijs, J. B., & van Oosterbosch, R. (2020). Effecten van IFRS 16 Leases op informatie in de jaarrekening. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 94(11/12), 447-460.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Effecten van IFRS 16 Leases op informatie in de jaarrekening

Jan Backhuijs, Renick van Oosterbosch, Leo van der Tas

Received 9 September 2020 | Accepted 1 November 2020 | Published 15 December 2020

Samenvatting

Dit artikel onderzoekt effecten van de eerste toepassing van IFRS 16 op informatie gerelateerd aan leases in jaarrekeningen over 2019 bij lessees. IFRS 16 vereist meer informatie over leases waarvan een groot deel dikwijls wordt gegeven. Een ander deel echter, met name over toekomstige leasebetalingen, veel minder. Ook over gevolgen van door de invoering van IFRS 16 veranderde cijfers in de jaarrekening op impairment testing, alternatieve prestatie maatstaven en bestuurdersbeloningen treffen we (heel) weinig informatie aan. Vaker besteden de controleverklaringen van de accountant bij de jaarrekening aandacht aan de invoering van IFRS 16. De grondslag voor verwerking van latente belastingposities als gevolg van IFRS 16 wordt weinig vermeld, is uiteenlopend en wacht op de aangekondigde regelgeving.

Relevantie voor de praktijk

De toelichting over leases onder IFRS 16 is bedoeld om gebruikers van de jaarrekening van een lessee inzicht te geven in het effect van leases op balans, winst-en-verliesrekening en kasstromen. Die informatie is daarom niet alleen feitelijk, maar ook toekomstgericht. De invoering van IFRS 16 kan ook gevolgen hebben voor andere informatie in de jaarrekening, zoals impairment testing, alternatieve prestatie maatstaven, bestuurdersbeloningen en latente belastingposities. Die aspecten zijn vooralsnog onderbelicht. Ook voor de accountant kan het relevant zijn aan IFRS 16 in de controleverklaring bij de jaarrekening aandacht te besteden.

Trefwoorden

IFRS, Leases, Toelichting, Alternatieve prestatie maatstaven, Controleverklaring

1. Inleiding

De nieuwe standaard IFRS 16 Leases heeft effect op de verslaggeving van vele ondernemingen. Waar het artikel van Arnold et al. (2020) ingaat op de effecten van de overgang van de oude (IAS 17 Leases) naar de nieuwe standaard op de jaarrekening van lessees, is het doel van dit artikel om na te gaan welke blijvende effecten IFRS 16 heeft op de jaarrekening van met name lessees. Zo is niet alleen de informatie over leases in de toelichting uitgebreid. Ook beschouwen we effecten op de wijze waarop bijzondere waardeverminderingen worden berekend, latente belastingen, beloning van het management en het gebruik van alternatieve prestatie maatstaven (APMs).

Voorts kan de toepassing van IFRS 16 gevolgen hebben voor de controleverklaring bij de jaarrekening.

Wij onderzoeken allereerst door IFRS 16 specifiek genoemde informatie die de lessee in zijn jaarrekening 2019 over leases verstrekt (in paragraaf 2). Vervolgens kijken we in paragraaf 3 naar informatie over gevolgen van de toepassing van IFRS 16 op andere aspecten van de jaarrekening. In paragraaf 4 onderzoeken we een relatie met de key audit matters (KAMs) in de controleverklaringen bij de onderzochte jaarrekeningen. Daarna bespreken we in paragraaf 5 enkele actuele ontwikkelingen. Paragraaf 6 sluit af met enkele conclusies.

De door ons onderzochte jaarrekeningen zijn dezelfde als die van Arnold et al. (2020)¹. In de bijlage hebben we die populatie nader onderverdeeld naar land van herkomst van de onderneming, branche waarin de onderneming actief is, en of het effect van de eerste toepassing van IFRS 16 voor de desbetreffende jaarrekening boven of onder de mediaan van de populatie ligt. Bij het bespreken van de resultaten worden alleen die details genoemd indien daarin opvallende verschillen worden geconstateerd. Mogelijke oorzaken hiervoor zijn door ons niet onderzocht. Vooraf merken we op dat het niet vermelden van informatie niet inhoudt dat een lessee dat ten onrechte heeft gedaan. Zo kan het desbetreffende onderwerp niet van toepassing zijn, of kan het om redenen van materialiteit achterwege zijn gelaten.

2. Toelichting op leases en gekozen opties in IFRS 16

2.1 Inleiding

Ten opzichte van de onder IAS 17 vereiste informatie is die onder IFRS 16 aanzienlijk uitgebreid. Doelstelling van de International Accounting Standards Board (IASB) bij deze uitbreiding is geweest dat een lessee in de toelichting informatie vermeldt die, samen met de informatie in de balans, de winst-en-verliesrekening en niet-gerealiseerde resultaten en het kasstroomoverzicht, de gebruikers van de jaarrekening van een lessee in staat stelt te beoordelen welk effect leaseovereenkomsten sorteren op de financiële positie, de financiële prestaties en de kasstromen van de lessee (IFRS 16.51). Op basis hiervan noemt de standaard specifiek een aantal onderwerpen waarover de lessee informatie verschaft (IFRS 16.52-60).

2.2 Opties voor uitzondering van toepassing van IFRS 16

Met betrekking tot de verwerking op de balans heeft IFRS 16 voor twee soorten leaseovereenkomsten een uitzondering gemaakt: die van een korte duur (*short term leases*), en die van een onderliggend actief met een lage waarde (*low value leases*) (IFRS 16.5²). Indien de lessee van deze opties gebruik maakt, vermeldt hij dat in de jaarrekening (IFRS 16.60). Daarnaast vermeldt de lessee de lasten met betrekking tot de leases waarvoor deze opties zijn gebruikt (IFRS 16.53 sub (c) respectievelijk (d)). Wij hebben de vermelding daarvan onderzocht. Zie tabel 1 voor *short term leases* en tabel 2 voor *low value leases*.

Tabel 1. Short term leases.

Short term leases			
Toepassing vermeld:	n	%	
Ja:			
Ook bedrag vermeld	41	57	
Bedrag samengevoegd met low value leases	8	11	
Alleen kwalitatief toegelicht als 'onbelangrijk' of een soortgelijke term	4	6	
Geen nadere toelichting	10	14	
Ja – totaal	63	88	
Nee	9	12	
Totaal	72	100	

Uit tabel 1 komt naar voren dat 63 (88%) jaarrekeningen vermelden dat de *short term lease*-optie is toegepast. Negen (12%) jaarrekeningen vermelden niets over het al dan niet gebruiken van deze optie.

In aanvulling hierop blijkt uit ons onderzoek dat qua omvang bij 32 van deze 41 jaarrekeningen (78%) die een bedrag noemen, de lasten van short term leases minder dan 25%³ van de som van de afschrijvingen van *right-of-use*-activa en rente op leaseverplichtingen zijn. Slechts bij twee van deze 41 (5%) jaarrekeningen is die last meer dan 100%.

Tabel 2. Low value leases.

Low value leases			
Toepassing vermeld:	n	%	
Ja:			
Ook bedrag vermeld;	36	50	
Bedrag samengevoegd met short term leases	8	11	
Alleen kwalitatief toegelicht als 'onbelangrijk' of een soortgelijke term	5	7	
Geen nadere toelichting	13	18	
Ja – totaal	62	86	
Nee	10	14	
Totaal	72	100	

Uit tabel 2 blijkt dat 62 (86%) ondernemingen in de jaarrekening vermelden dat de *low value lease*-optie is toegepast. 10 (14%) jaarrekeningen vermelden niets over het al dan niet gebruiken van deze optie.

Daarnaast zien we dat bij alle 36 jaarrekeningen (100%) die een bedrag noemen de lasten van *low value leases* minder dan 25% van de som van de afschrijvingen van *right-of-use*-activa en rente op leaseverplichtingen zijn.

2.3 Variabele leasebetalingen

In de boekwaarde van de *right-of-use*-activa en de leaseverplichtingen op de balans zijn niet de variabele leasebetalingen⁴ begrepen. Daarom vermeldt de lessee de lasten vanwege variabele leasebetalingen afzonderlijk in de jaarrekening (IFRS 16.53 onder (e)). Tevens verstrekt hij informatie over toekomstige uitstromen van kasmiddelen waaraan hij mogelijk is blootgesteld (IFRS 16.59 onder (b) sub i)). Onze bevindingen over variabele leasebetalingen in de jaarrekeningen staan in tabel 3.

Tabel 3. Variabele leasebetalingen.

Variabele leasebetalingen			
Kosten verslagjaar vermeld:	n	%	
Wel:			
Bedrag vermeld	33	46	
Bedrag samengevoegd met short term en low value leases	2	3	
Bedrag vermeld – totaal	35	49	
Niet	37	51	
Totaal	72	100	
Toekomstige variabele leasebetalingen vermeld:			
Wel:	n	%	
Kwantitatief en kwalitatief	11	15	
Alleen kwantitatief	4	6	
Alleen kwalitatief	8	11	
Wel – totaal	23	32	
Niet	49	68	
Totaal	72	100	

Ongeveer de helft (49%) van de jaarrekeningen geeft informatie over de lasten van variabele leasebetalingen. Niet uit deze tabel maar wel uit ons onderzoek blijkt dat in het merendeel van de jaarrekeningen (74%) de omvang ervan beperkt is tot minder dan 25% van de som van de afschrijvingen van *right-of-use*-activa en rente op leaseverplichtingen. Vier van de zeven ondernemingen (57%) die in hun jaarrekeningen een last van meer dan 25% presenteren, zijn actief in de sector van de consumentenproducten (die 22% van de populatie vormt). Ook vermeldenswaardig is dat van die zeven ondernemingen vier (57%) hun thuisbasis in Frankrijk hebben (terwijl Franse ondernemingen 22% van de populatie vormen).

Uit tabel 3 blijkt voorts dat 32% van de ondernemingen in de jaarrekening iets vermeldt over toekomstige leasebetalingen. Opmerkelijk is, in aanvulling op tabel 3, dat van de 35 ondernemingen die kosten van variabele leasebetalingen in het verslagjaar vermelden, 19 (54%) niets over toekomstige variabele leasebetalingen in hun jaarrekeningen zeggen. Bij deze 19 ondernemingen lijkt het niet altijd om een immaterieel bedrag te gaan.

2.4 Toekomstige lasten vanwege leases

Naast deze informatie over toekomstige variabele leasebetalingen kan meer informatie over toekomstige uitstromen van kasmiddelen waaraan de lessee mogelijk is blootgesteld van belang zijn. Hiermee wordt zicht gekregen op de verplichtingen die de onderneming is aangegaan. IFRS 16 onderkent als dergelijke blootstellingen i) verlengings – en beëindigingsopties, ii) restwaardegaranties en iii) leaseovereenkomsten die nog niet zijn begonnen maar wel zijn afgesloten (IFRS 16.59 onder (b)). Wij hebben onderzocht of en hoe jaarrekeningen hierover iets toelichten. Zie tabel 4.

Tabel 4. Informatie over mogelijke toekomstige kasuitstromen.

Informatie over mogelijke toekomstige kasuitstromen			
i) Vanwege verlengings – en beëindigingsopties:			
Wel:	n	%	
Kwantitatief en kwalitatief	10	14	
Alleen kwantitatief	3	4	
Alleen kwalitatief	14	19	
Wel – totaal	27	37	
Geen	45	63	
Totaal	72	100	
ii) Vanwege restwaardegaranties:			
Wel:	n	%	
Kwantitatief en kwalitatief	0	0	
Alleen kwantitatief	4	6	
Alleen kwalitatief	14	19	
Wel – totaal	18	25	
Geen	54	75	
Totaal	72	100	
iii) Vanwege afgesloten leaseovereenkomsten die nog niet zijn begonnen:			
Wel:	n	%	
Kwantitatief en kwalitatief	12	17	
Alleen kwantitatief	7	10	
Alleen kwalitatief	2	3	
Wel – totaal	21	30	
Geen	51	70	
Totaal	72	100	

Uit deze tabel blijkt dat niet heel veel jaarrekeningen kwantitatief en kwalitatief informatie geven over toekomstige uitstromen van kasmiddelen als bedoeld in de onderhavige bepalingen. In de gevallen dat de jaarrekening wél informatie verstrekt, is die informatie in een beperkt aantal gevallen zowel kwantitatief als kwalitatief in overeenstemming met IFRS 16.

Ook is opmerkelijk dat veel jaarrekeningen helemaal geen informatie over mogelijke toekomstige kasuitstromen geven.

2.5 Andere baten (en lasten) uit leases

Naast lasten kunnen leases ook baten opleveren, bijvoorbeeld bij het subleasen van een *right-of-use*-actief. Daarom worden dergelijke inkomsten ook in de jaarrekening vermeld (IFRS 16.53 onder f)). Wij hebben onderzocht of

Tabel 5. Inkomsten uit subleases.

Inkomsten uit subleases			
Inkomsten verslagjaar vermeld:			
Wel:	n	%	
Bedrag vermeld	21	29	
Geen bedrag, wel vermeld als onbelangrijk	3	4	
Wel			24 33
Niet			48 67
Totaal			72 100

dat gebeurt. Zie tabel 5.

Uit deze tabel komt naar voren dat 24 (33%) van de 72 onderzochte jaarrekeningen inkomsten uit subleases vermelden. De omvang van deze inkomsten hebben we daarnaast afgezet tegen de som van de in de jaarrekening gepresenteerde afschrijvingen van *right-of-use*-activa, rente op leaseverplichtingen en variabele leasebetalingen. De omvang van de inkomsten is bij vier (17%) van de 24 ondernemingen meer dan 10% van die lasten en bij één van deze vier bijna 100%.

In de loop van de achter ons liggende jaren zijn diverse vormen van financiering van ondernemingen ontstaan, waarbij een onderneming een of meer van haar materiële vaste activa verkocht aan een financierende partij en vervolgens terughuurde. Dat alles onder een grote diversiteit aan voorwaarden. Dergelijke *sale-and-leaseback*-transacties waren vooral populair als de onderneming bij de verkoop onmiddellijk een winst kon realiseren en het terughuren niet op haar balans hoefde te verwerken (*sale-and-operating-leaseback*). Onder IAS 17 werd aan de verwerking van en toelichting op dergelijke transacties al aandacht besteed, maar IFRS 16 heeft de wijze van bepalen van het resultaat bij een dergelijke transactie veranderd (zie IFRS 16.98-103).

Wij hebben het door de lessee in de jaarrekening vermelden van de winst (of het verlies) uit *sale-and-leaseback*-transacties (in overeenstemming met IFRS 16.53 onder (i)) onderzocht. Ook hebben we naar de aanvullende informatie (in overeenstemming met IFRS 16.59 onder (d)) gekeken. Onze bevindingen staan in tabel 6.

Ons valt op dat over 2019 slechts zeven (10%) van de 72 ondernemingen in hun jaarrekeningen een winst

Tabel 6. Sale-and-leaseback transacties.

Sale-and-leaseback transacties		
Vermelding winst / verlies gedurende verslagjaar:	n	%
Wel	7	10
Niet	65	90
Totaal	72	100
Aanvullende toelichting:		
Wel	11	15
Geen	61	85
Totaal	72	100

uit een *sale-and-leaseback*-transactie rapporteren. De (in alle gevallen) winsten uit de transactie, zo blijkt eveneens uit ons onderzoek, zijn altijd minder dan 25% in verhouding tot de som van de afschrijvingen van *right-of-use*-activa, rente op leaseverplichtingen en variabele leasebetalingen.

Al deze zeven ondernemingen geven in hun jaarrekening ook aanvullende toelichting. In aanvulling hierop valt ons op basis van de aangetroffen gegevens op dat daarnaast vier ondernemingen een aanvullende toelichting geven zonder een resultaat uit een dergelijke transactie te presenteren. Van de 11 (15%) ondernemingen die in hun jaarrekening een aanvullende toelichting geven zijn vijf afkomstig uit Duitsland (dat wil zeggen: 45% van de onderzochte Duitse jaarrekeningen).

2.6 Right-of-use-activa

De nieuwe verwerkingwijze van leases heeft een nieuw actief doen ontstaan, het *right-of-use*-actief. De toelichtende informatie over deze balanspost lijkt veel op die over materiële vaste activa, zoals opgenomen in IAS 16⁵. Zo worden de toevoegingen aan deze activa in de jaarrekening gepresenteerd (IFRS 16.53 onder (h)), evenals de boekwaarde aan het einde van het verslagjaar per categorie van onderliggende activa (IFRS 16.53 onder (j)). De in dit verband in de jaarrekeningen vermelde gegevens zijn samengevat in tabel 7.

Tabel 7. Right-of-use-activa.

Right-of-use-activa		
Boekwaarde einde verslagjaar vermeld:	n	%
Per categorie onderliggend actief	56	78
Alleen totalen	16	22
Totaal	72	100
Toevoegingen toegelicht:		
Wel	70	97
Niet	2	3
Totaal	72	100

Alle jaarrekeningen (100%) geven de boekwaarde van de *right-of-use*-activa aan het einde van het verslagjaar. Ruim driekwart (78%) doet dat per categorie onderliggend actief. Vrijwel alle jaarrekeningen (97%) presenteren de toevoegingen gedurende het verslagjaar. In een enkel geval wordt expliciet gezegd dat de toevoeging nihil was.

Op basis van de in de jaarrekeningen aangetroffen gegevens zien we voorts dat de grootte van de toevoegingen

volgens 38 (54%) jaarrekeningen minder dan 100% van de afschrijvingen van de *right-of-use*-activa bedroeg. De mediaan ligt op 95%. Of dit betekent dat ondernemingen minder dan in het verleden zijn gaan leasen, valt naar onze mening op dit moment nog niet te zeggen. Zo leidt de dikwijls toegepaste beperkt-retrospectieve transitie methode (zie Arnold et al. 2020, paragraaf 4.1) in de eerste jaren van IFRS 16 tot hogere afschrijvingslasten. Eén jaar van toepassing van de nieuwe standaard is daarom een te korte periode om een conclusie hierover te kunnen trekken. Overigens bedroegen volgens acht jaarrekeningen (12%) de toevoegingen aan de *right-of-use*-activa meer dan 200% van de afschrijvingslasten. Van deze acht was dit bij zes ondernemingen uit Nederland het geval (dus 24% van de onderzochte Nederlandse jaarrekeningen).

2.7 Andere informatie specifiek genoemd in IFRS 16

Om de doelstelling van de informatieverschaffing over leases (zie IFRS 16.51, hiervoor in paragraaf 2.1) te realiseren is in ieder geval aanvullende toelichting over nog twee onderwerpen volgens de IASB interessant, namelijk over de aard van de leasing activiteiten (IFRS 16.59 onder a)) en over beperkingen en clausules die door leaseovereenkomsten worden opgelegd (IFRS 16.59 onder d)). De informatie hierover in de jaarrekening hebben wij nader bekeken. Zie tabel 8.

Tabel 8. Aanvullende toelichting.

Aanvullende toelichting over:			
Aard leasing activiteiten:		n	%
Wel:		n	%
Uitvoerig en gekwantificeerd	9	12	
Korte beschrijving	41	57	
Wel – totaal		50	69
Geen		22	31
Totaal		72	100
Door leaseovereenkomsten opgelegde beperkingen en clausules:			
Wel		6	9
Geen		66	91
Totaal		72	100

Uit deze tabel blijkt dat weliswaar 50 jaarrekeningen (69%) de aard van de leasingactiviteiten toelichten, maar dat slechts negen van de 50 (18%) dat uitvoerig en gekwantificeerd doen. Vijf van die negen jaarrekeningen zijn van ondernemingen uit het Verenigd Koninkrijk (met andere woorden: 42% van de Britse jaarrekeningen in de populatie). Deze toelichting vinden we relatief vaak in de jaarrekeningen waarin de impact van de invoering van IFRS 16 boven de mediaan ligt.

Voorts blijkt uit de tabel dat zes (9%) ondernemingen iets toelichten over beperkingen en clausules die leaseovereenkomsten opleggen. Vijf van die zes ondernemingen zijn gevestigd in Nederland (dat wil zeggen: 20% van de onderzochte Nederlandse jaarrekeningen vermeldt iets). We zien die toelichting relatief vaak in de jaarrekeningen waarin de impact van de invoering van IFRS 16 boven de mediaan ligt.

Figuur 1. Illustratie van goodwill impairment testing: AholdDelhaize, Annual report 2019, note 14, p. 148. <https://www.aholddelhaize.com/media/10197/ahold-delhaize-annual-report-2019.pdf>

CGUs to which goodwill has been allocated are tested for impairment annually or more frequently if there are indications that a particular CGU might be impaired. Upon adoption of IFRS 16, the carrying values of the CGUs tested for impairment include their right-of-use assets but exclude the associated lease liabilities. Cash flow projections used in determining recoverable amounts exclude the lease payments but include replacement capex to maintain the ongoing level of operation in both the explicit forecast period and in terminal value. Except for Food Lion, Hannaford and Delhaize Le Lion (including Belgium and Luxembourg), the recoverable amounts for the CGUs have been determined based on value in use.

Qua inhoud lezen we in de onderzochte jaarrekeningen bij vier van die zes ondernemingen een afspraak inzake ‘frozen GAAP’⁶ aangaande convenanten waardoor de invoering van IFRS 16 geen effect heeft op het al dan niet voldoen aan de convenanten. Ook op andere plaatsen zijn we in 11 (15%) jaarrekeningen toelichtingen over de impact van de eerste toepassing van IFRS 16 op convenanten tegengekomen. Al deze jaarrekeningen waren van ondernemingen uit Nederland. In het merendeel betrof het ook hier ‘frozen GAAP’ afspraken.

3. Gevolgen voor andere informatie in de jaarrekening

3.1 Inleiding

De toepassing van IFRS 16 heeft niet alleen gevolgen voor de verwerking van leases in de jaarrekening. Andere gevolgen kunnen betrekking hebben op getallen in de jaarrekening zelf. Daarnaast kunnen de door de toepassing van IFRS 16 in de jaarrekening veranderde getallen impact hebben op andere afspraken van de lessee. Hierna bespreken we enkele van dergelijke gevolgen die we in ons onderzoek zijn tegengekomen.

3.2 Impairment testing

De implementatie van IFRS 16 heeft enkele consequenties voor de wijze waarop activa en kasstroomgenererende eenheden (*cash generating units*, CGUs) worden getest op bijzondere waardeverminderingen (impairments) in overeenstemming met IAS 36 *Impairment of Assets* (IAS 36). Te denken valt aan:

- Stijging van de boekwaarde als gevolg van het activeren van *right-of-use-activa*.
- Stijging van de verplichtingen als gevolg van het passiveren van leaseverplichtingen en dus een mogelijke invloed op de verhouding eigen-vreemd vermogen bij het bepalen van de gewogen gemiddelde vermogenskostenvoet (*Weighted Average Cost of Capital*, WACC).
- De vraag hoe om te gaan met toekomstige kasstromen uit leases om inconsistenties te voorkomen.

Het ligt voor de hand dat de invoering van een nieuwe accountingstandaard geen invloed heeft op het al dan niet *impaired* zijn van een CGU. Toch kan dit het geval zijn, met name bij een mechanische bepaling van de bedrijfswaarde (*value in use*, ViU) aan de hand van IAS 36 zonder rekening te houden met als gevolg van IFRS 16 benodigde aanpassingen.⁷

Zo leidt IFRS 16 er voor operationele leases toe dat deze als *right-of-use-activa* op de balans worden opgenomen en dus de boekwaarde van een CGU verhogen. De leaseverplichting wordt niet van die boekwaarde afgetrokken bij de bepaling van de ViU omdat de leaseverplichting onderdeel is van de financiering van de CGU. Bij de bepaling van de reële waarde verminderd met de kosten van afstoting (*fair value less cost of disposal*, FVLCD) wordt de leaseverplichting wel van de boekwaarde van de CGU afgetrokken maar alleen als bij een eventuele verkoop van de CGU de leases worden mee- verkocht. De FVLCD is dan een nettowaarde en daarom wordt bij de vergelijking met de boekwaarde van de CGU de leaseverplichting van de boekwaarde afgetrokken. Indien het nodig is om ook de ViU te vergelijken met de FVLCD (om te bepalen welke de hoogste van de twee is) wordt de leaseverplichting voor hetzelfde bedrag van de ViU afgetrokken.

Dit heeft ook gevolgen voor de in de ViU mee te nemen kasstromen. Immers, indien de leaseverplichting niet van de boekwaarde wordt afgetrokken, worden bij het bepalen van de ViU de toekomstige leasekasstromen evenmin meegenomen en omgekeerd. Daarbij wordt tevens rekening gehouden met vervangende leases (vergelijkbaar met vervangingsinvesteringen).

Wij zagen in slechts zes (8%) jaarrekeningen (waarvan vier van Nederlandse ondernemingen; dat is in 16% van de onderzochte Nederlandse jaarrekeningen) een toelichting over hoe rekening wordt gehouden met de gevolgen van IFRS 16 bij de bepaling van boekwaarde, kasstromen en ViU. Een goed voorbeeld hiervan is Ahold Delhaize (zie figuur 1).

Een ander aspect om rekening mee te houden betreft de disconteringsvoet bij het bepalen van de ViU, de WACC. Bij het bepalen van de WACC gaat een entiteit namelijk niet uit van de verhouding eigen-vreemd vermogen in de eigen onderneming, maar de verhouding die voor dat type onderneming in die markt gebruikelijk is (IAS 36.A19). Hiermee wordt voorkomen dat het al of niet *impaired* zijn

Figuur 2. Illustratie van impairment testing, effect op de WACC: KPN, Integrated annual report 2019, note 11, p. 127. https://ir.kpn.com/download/companies/koninkpnnv/Results/Integrated_Annual_Report_2019.pdf

Goodwill impairment tests

The annual impairment tests as at 31 December 2019 did not indicate that the book value of KPN's goodwill is not recoverable. KPN's market capitalization on 31 December 2019 was higher than the book value of its equity. A test has been performed of the recoverable amount of the book value of each cashgenerating unit (CGU), based on their value-in-use, which was determined by using the discounted cash flow method. Key assumptions used in the cash flow projections are estimated EBITDA, Capex, change in working capital and pre-tax weighted average cost of capital (WACC). The cash flow projections are management's best estimate based on the updated strategic plan and extrapolation to terminal values and includes estimated cash out for the upcoming 5G auctions. The WACC is calculated using a Capital Asset Pricing Model. The WACC used for 2019 reflects the impact of the lease liabilities recognized in accordance with IFRS 16, which reduced the WACC with approximately 0.2%. The terminal growth rate for the period after 10 years is updated consistently in line with the changes in the post-tax WACC. In 2019, the post-tax WACC decreased by approximately 1.5% leading to a terminal growth rate of -0.5% in 2019, compared to 1.0% in 2018. For all three CGUs, the annual impairment tests in 2019 and 2018 resulted in significant positive headroom as at 31 December 2019 and 31 December 2018.

van een actief afhankelijk is van de wijze van financiering. Normaliter wordt de WACC bepaald op basis van actuele marktdata omtrent de verhouding eigen-vreemd vermogen. Die verhouding zou door de invoering van IFRS 16 voor de hele markt moeten zijn gewijzigd, maar daar kan enige vertraging in zitten. Het is dus van belang om bij de bepaling van de te hanteren WACC rekening te houden met de gewijzigde financieringsverhoudingen in de markt. Een bijstelling van deze verhouding verlaagt over het algemeen de WACC (en compenseert daarmee een van de effecten van IFRS 16⁸).⁹ In de onderzochte jaarrekeningen wordt slechts in één geval het effect op de disconteringsvoet gekwantificeerd, de andere jaarrekeningen lichten dit kwalitatief toe door te vermelden dat bij het bepalen van de WACC rekening is gehouden met de invoering van IFRS 16. De onderneming die het effect op de WACC kwantificeert en daarmee als beter voorbeeld wordt genoemd, is KPN. Zie figuur 2.

3.3 Alternatieve prestatie maatstaven (APMs)

De implementatie van IFRS 16 kan gevolgen hebben voor prestatie maatstaven zoals die uit de jaarrekening blijken. Dergelijke financiële prestatie maatstaven kunnen worden onderscheiden in twee groepen. Allereerst zijn er IFRS-maatstaven (zoals eigen vermogen en winst na belastingen); deze worden gedefinieerd in de IFRSs. Daarnaast doelen we op alternatieve prestatie maatstaven (ook wel aangeduid als 'non-GAAP measures' of 'Alternative Performance Measures', hierna: APMs). Deze APMs (zoals operationele marge voor bijzondere baten en lasten, EBIT en EBITDA) zijn niet gebaseerd op IFRSs en dus ondernemings-specifiek. IFRS bevat (nog) geen nadere voorschriften voor APMs¹⁰, maar beurstoezichthouders zoals ESMA (2015, 2017) en IOSCO (2016) hebben wel

principes ontwikkeld die beursgenoteerde ondernemingen moeten naleven.

Indien ondernemingen hun prestaties zoals zij deze via APMs presenteren vóór IFRS 16 geheel of gedeeltelijk willen blijven presenteren, konden zij nieuwe APMs introduceren dan wel bestaande APMs herdefiniëren. Tabel 9 geeft een overzicht van wat we hebben aangetroffen in de 72 onderzochte jaarrekeningen en bestuursverslagen (hierna: jaarstukken). In totaal hebben 15 ondernemingen (21%), waarvan 8 (32%) uit Nederland en 7 (15%) uit de rest van de EU, 26 APMs geïntroduceerd of aangepast (zie tabel 9).

De meest aangetroffen wijziging betreft een EBITDA aangepast voor het effect van IFRS 16. Iets vergelijkbaars zien we bij de free/operating cash flows, waar echter op verschillende wijzen wordt gecorrigeerd voor IFRS 16. Sommige zoeken aansluiting bij de impact op de winst-en-verliesrekening en andere bij de daadwerkelijke leasekasstromen.

Een ook veel voorkomende aanpassing/verduidelijking van APM is de berekening van de netto schuldpositie (*net debt*). Daarbij valt op dat vijf ondernemingen in hun jaarstukken expliciet maken dat leaseverplichtingen voortaan geen onderdeel meer uitmaken van *net debt* terwijl twee ondernemingen expliciet aangeven leaseverplichtingen wél in *net debt* mee te nemen. We zijn daarom nagegaan voor alle 72 jaarstukken voor 2019 of de APM *net debt* (of *financial net debt*) is gehanteerd en daarbij rekening is houden met leaseverplichtingen. De resultaten zijn weergegeven in tabel 10.

Een kleine meerderheid (53%) laat de leaseverplichtingen onderdeel uitmaken van *net debt*. Maar er is ook een grote groep (25%) die de leaseverplichtingen buiten *net debt* houdt. Een kleine groep (7%) licht niet toe of leaseverplichtingen wel of niet zijn meegeteld.

Tabel 9. Nieuwe of aangepaste APMs als gevolg van IFRS 16.

Aantal keren dat wijziging/introductie wordt vermeld:	Nederland	Rest EU	Totaal
Balans			
(Financial) Net debt: exclusief leaseverplichtingen	2	3	5
(Financial) Net debt: inclusief leaseverplichtingen	1	1	2
Non-operating working capital: na aftrek kortlopende leaseverplichtingen	1	0	1
Winst-en-verliesrekening			
Adjusted revenue: revenue exclusief effect IFRS 16	1	0	1
Return on Capital: lease right-of-use-ctiva meegenomen in capital employed	0	1	1
Adjusted EBITDA / EBITDA after leases, adjusted operating EBITDA: na aftrek afschrijving right-of-use-ctiva en rente leaseverplichting	4	2	6
Adjusted EBIT, inclusief afschrijving gebruiksrecht		1	1
Adjusted net income, inclusief afschrijving gebruiksrecht, exclusief rente leaseverplichting		1	1
Kasstroomoverzicht			
(Benchmark) Free Cash Flow			
a) adjusted for principal lease payments	0	1	1
b) after IAS 17 operating lease payments	1	0	1
c) after leasepayments	2	0	2
d) after net repayment of lease liabilities and lease receivables (both interest and principal)	1	0	1
Adjusted Operating cash flow: less repayments of lease liabilities and lease interest paid.	1	0	1
Ratios			
Leverage ratio: verduidelijking dat net financial debt en EBITDA inclusief IFRS 16 zijn	0	1	1
Financing rate: kosten van net financial debt exclusief IFRS 16 gedeeld door gemiddelde net financial debt exclusief IFRS 16	0	1	1
Totaal	14	12	26

Tabel 10. Definitie (financial) net debt – inclusief/exclusief leaseverplichtingen.

	Nederland		Rest EU		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
(Financial) Net debt: zowel inclusief als exclusief leaseverplichtingen	2	8	2	4	4	6
(Financial) Net debt: inclusief leaseverplichtingen	12	48	26	55	38	53
(Financial) Net debt: exclusief leaseverplichtingen	6	24	12	26	18	25
Onduidelijk of leaseverplichtingen wel of niet zijn meegenomen bij bepaling (financial) net debt	3	12	2	4	5	7
Geen gebruik term (financial) net debt	2	8	5	11	7	10
Totaal	25	100	47	100	72	100

ESMA (2015) en IOSCO (2016) bepalen dat bij een wijziging van een APM de vergelijkende cijfers worden aangepast. IFRS 16 staat echter toe dat de vergelijkende cijfers bij eerste toepassing van IFRS 16 aan de hand van de dikwijls gehanteerde beperkt-retrospectieve transitie methode (zie Arnold et al. 2020, paragraaf 3.1) niet hoeven worden aangepast. In de jaarstukken van de 15 ondernemingen die één of meer APMs wijzigden of introduceerden als gevolg van IFRS 16 gaven zes (40%) aan wat de APM zou zijn geweest in het vergelijkende jaar en één (7%) wat de bedragen zouden zijn voor het nieuwe jaar volgens de oude APM.

Naast nieuwe en aangepaste APMs zijn er APMs waarvan de berekening niet is veranderd maar het effect van IFRS 16 zeer materieel kan zijn. Dan is een toelichting van belang voor de lezer. Tabel 11 geeft aan hoe informatie is verschaft over de impact van IFRS 16 op APMs die niet zijn gewijzigd. Dit kwam voor in 43 (60%) jaarstukken (waarvan 14 (56%) van ondernemingen uit Nederland en 29 (62%) uit de rest van de Europese Unie).

Tabel 11. Toelichting invloed IFRS 16 op APMs.

	Nederland		Rest EU		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
Kwalitatieve en kwantitatieve toelichting door toelichting en vermelding financieel effect	1	7	8	28	9	21
Kwantitatieve toelichting door vermelding financieel effect	9	64	6	21	15	35
Kwalitatieve toelichting zoals richting effect	2	14	8	28	10	23
Geen toelichting	2	14	7	24	9	21
Totaal	14	100	29	100	43	100

Van deze 43 gaven 10 ondernemingen vergelijkende cijfers bij die APMs. Hiervoor is de belangrijkste reden dat in zes van deze 10 de volledig-retrospectieve transitie methode is toegepast en reeds daarom alle vergelijkende cijfers zijn gewijzigd, dus ook de bijbehorende APMs. In totaal pasten negen ondernemingen de volledig retrospectieve methode toe, maar bij de overige drie was een aanpassing van de vergelijkende cijfers niet nodig omdat er geen aanpassing van een relevante APM was. Het is niet onbegrijpelijk dat bij toepassing van de beperkt-retrospectieve transitie methode de vergelijkende cijfers van de APMs door veel ondernemingen niet zijn aangepast aangezien de vergelijkende IFRS cijfers evenmin voor IFRS 16 zijn gewijzigd.

3.4 Bestuurdersbeloningen

De bezoldiging van bestuurders kan, vaak via een bonus-regeling, zijn gekoppeld aan uitkomsten in de jaarrekening. De verandering van die uitkomsten als gevolg van de eerste toepassing van IFRS 16 heeft dan direct invloed op de hoogte van de bonus. Op basis van een Richtlijn van de Europese Unie (2017)¹¹ is een element in het bezoldigingsverslag van beursgenoteerde ondernemingen de wijze waarop financiële doelstellingen zijn toegepast bij de beloning.

Onderzocht is of de jaarrekening, het bestuursverslag en/of het remuneratieverslag melding maken van de impact van IFRS 16 op de bestuurdersbeloningen en/of 'key management'-beloningen. Van de 72 onderzochte jaarrekeningen, bestuursverslagen en remuneratieverslagen doen dat slechts drie (4%) expliciet. In alle gevallen was dit in het remuneratieverslag. Tevens is hierbij vermeld dat de KPIs die de beloning bepalen zijn aangepast om de effecten van IFRS 16 te neutraliseren.

Als 'best practice'-toepasser kan Unilever worden genoemd. In het remuneratieverslag zijn de aanpassingen van de onderneming in het bezoldigingsbeleid te lezen. Hierin staat wat – in kwalitatieve zin – het effect is geweest van

Figuur 3. Illustratie van toelichting aanpassing in bezoldigingsbeleid: Unilever, Annual Report and Accounts 2019, p. 62. https://www.unilever.com/Images/unilever-annual-report-and-accounts-2019_tcm244-547893_en.pdf

IFRS 16 'leases': adjustments to inflight incentive plans

The Committee has made a formulaic, technical adjustment to reflect the implementation of IFRS 16 'Leases'. In 2019 the Group adopted IFRS 16, a new accounting standard which replaced the existing accounting standard for leases. The standard changes the recognition, measurement, presentation and disclosure of leases. The standard has no impact on the cash flows of the Group. However, the standard requires lease payments to be split between capital repayments and interest and therefore impacts various cash flow subtotals. The result of adopting IFRS 16 has benefited our measure of FCF as well as Cumulative Operating Cash flow as defined for the GSIP. As such, the Committee has reflected the benefit of IFRS 16 in the 2019 Annual Bonus target originally set for FCF by increasing the target range from €4.2 billion-€6.2 billion to €4.7 billion-€6.7 billion.

The Committee has also reflected the benefit for the year 2019 in the 2017-2019 GSIP target for Cumulative Operating Cash flow which has resulted in an increase in the target range from €16.5 billion-€21.5 billion to €17.1 billion-€22.1 billion. For the 2018-2020 GSIP this resulted in an increase in the target range from €19 billion-€24 billion to €20.2 billion-€25.2 billion. In addition, upon adoption of IFRS 16 the Group recognised leases on the balance sheet with a right-of-use asset and related lease liability. This has resulted in an increase to property, plant and equipment, and thus invested capital, which is used to calculate Return on Invested Capital (ROIC). To reflect the impact of the new accounting standard, the Committee has adjusted the ROIC target ranges set for the 2017-2020 and 2018-2021 MCIP to include the dilutive effect of IFRS 16.

These are all formulaic adjustments which fully reflect the change in accounting standard.

IFRS 16 op 'non-GAAP measures' als 'free cash flow', 'cumulative operating cash flow' en 'return on invested capital' en dat hierop daarom aanpassingen zijn gedaan om de effecten van IFRS 16 te verwerken (zie figuur 3).

4. De controleverklaring

De implementatie van IFRS 16 is voor veel ondernemingen een significante inspanning geweest. De controlerend accountant heeft niet alleen het eindresultaat maar ook het proces van dataverzameling, schattingen, onderbouwingen en keuzes beoordeeld. Deze paragraaf gaat over de vraag of de accountant (M/V) hiervan melding maakt in zijn controleverklaring en, zo ja, hoe. Bij de onderzochte jaarrekeningen hebben we alleen goedkeurende controleverklaringen aangetroffen. Echter, de accountant heeft een aantal instrumenten ter beschikking om ook bij een goedkeurende verklaring de aandacht te vestigen op aspecten in de jaarrekening dan wel op zaken die bij de controle meer aandacht van de accountant hebben gevraagd. De accountant kan in de verklaring een Key Audit Matter (KAM)¹² opnemen. Daarnaast kan de accountant een Emphasis of Matter (EOM)-paragraaf¹³ opnemen.

Tabel 12 geeft een overzicht van de aangetroffen vermeldingen over IFRS 16 in de controleverklaringen bij de 72 onderzochte jaarrekeningen. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de populatie Nederlandse ondernemingen en de rest. Opvallend is dat accountants van de jaarrekeningen van Nederlandse ondernemingen meer dan twee keer

Tabel 12. Vermeldingen in controleverklaring.

	Nederland		Rest EU		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
KAM	9	36	8	17	17	24
EOM	0	0	6	13	6	8
Geen van beide	16	64	33	70	49	68
Totaal	25	100	47	100	72	100

zo vaak (36% versus 17%) IFRS 16 als KAM vermelden als accountants bij niet-Nederlandse ondernemingen.

In tabel 13 zoomen we hierop in. Bij de 36 jaarrekeningen waar de impact van de invoering van IFRS 16 boven de mediaan ligt heeft de accountant in 19 gevallen (53%) een KAM of EOM opgenomen terwijl bij de 36 jaarrekeningen waarin de invloed onder de mediaan ligt het percentage vermeldingen als KAM of EOM uitkomt op 11%. Dit lijkt te bevestigen dat de omvang van de impact mede bepaalt of de controleverklaring aandacht besteedt aan de impact van IFRS 16.

Voorts valt op dat bij de jaarrekeningen van Nederlandse ondernemingen waarin het effect van IFRS 16 boven de mediaan ligt, het percentage van de controleverklaringen dat KAMs bevatte 47% is, terwijl dat bij de rest van de EU 41% is. Als we bij de laatste ook de EOMs tellen dan bedraagt het zelfs 59%. Het hoge percentage Nederlandse controleverklaringen met KAMs blijkt dus te kunnen worden verklaard door het feit dat bij de Nederlandse jaarrekeningen het effect van IFRS 16 vaker boven de mediaan ligt dan bij de jaarrekeningen uit de rest van de EU.

Voorts valt op dat de accountant van zes ondernemingen uit de rest van de EU de implementatie van IFRS 16

Tabel 13. Relatie omvang impact IFRS 16 en vermelding in de controleverklaring.

	Nederland				Rest EU			
	Onder mediaan		Boven mediaan		Onder mediaan		Boven mediaan	
	n	%	n	%	n	%	n	%
KAM	0	0	9	47	1	3	7	41
EOM	0	0	0	0	3	10	3	18
Geen van beiden	6	100	10	53	26	87	7	41
Totaal	6	100	19	100	30	100	17	100

niet als KAM maar als EOM opneemt. Van deze zes ondernemingen zijn vijf in Frankrijk gevestigd en één in België. Hier vinden we geen verband met de omvang van de impact van IFRS 16. De opvallende Franse praktijk blijkt te zijn veroorzaakt door een eis in het Franse Burgerlijk Wetboek¹⁴ volgens welke de accountant rapporteert omtrent elke stelselwijziging. Hoewel de inhoud en het toepassingsgebied van dat artikel verschillend worden geïnterpreteerd, zijn veel accountants de mening toegedaan dat dit artikel mede betrekking heeft op de geconsolideerde IFRS jaarrekening en op verplichte stelselwijzigingen.

Tabel 14. Aspecten in KAM of EOM in controleverklaring.

	Nederland		Rest EU		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
KAM:						
Disconteringsvoet	9	100	6	75	15	88
Leasetermijn incl. verlengings – en beëindigingsopties	9	100	6	75	15	88
Lease vs service (scope en componenten)	1	11	1	13	2	12
Dataverzameling en volledigheid bestand leasecontracten	2	22	3	38	5	29
Overall impact IFRS 16	3	33	0	0	3	18
Proces van implementatie	0	0	2	25	2	12
Redelijkheid van de uitkomsten	0	0	1	13	1	6
Totaal aantal KAMs	9	100	8	100	17	100
EOM:						
Referentie aan toelichting in de jaarrekening waarin wordt aangegeven dat IFRS 16 voor het eerst is toegepast	0		6	100	6	100
Totaal aantal EOMs	0		6	100	6	100

Tabel 14 geeft de aspecten weer die de accountant in de KAM of EOM aan de orde stelt.

Bij de KAMs zien we de bepaling van de disconteringsvoet en de leasetermijn als twee veel voorkomende aspecten van IFRS 16 waaraan de accountant veel aandacht heeft besteed tijdens de controle. Bij de EOMs was de accountant in alle gevallen van mening dat het essentieel is om aandacht te vragen voor het feit dat in 2019 voor het eerst IFRS 16 is toegepast.

Indien de accountant veel aandacht heeft besteed aan bepaalde aspecten van oordeelsvorming en schatting blijkt uit opname als KAM, is de vraag of dezelfde aspecten ook terugkomen in de toelichting op de oordeelsvormingen en schattingen van het management in de jaarrekening zelf. Tabel 15 geeft aan of de drie meest concrete aspecten van oordeelsvorming en schatting zoals genoemd in de KAMs ook in de sectie met belangrijke aspecten van oordeelsvorming en schatting in de jaarrekening staan.

Tabel 15. Verband tussen KAMs en toelichting oordeelsvorming en schattingen in jaarrekening.

	Nederland		Rest EU		Totaal	
	In KAM	Tevens in toelichting	In KAM	Tevens in toelichting	In KAM	Tevens in toelichting
Disconteringsvoet	9	5	6	2	15	7
Leasetermijn incl. verlengings – en beëindigingsopties	9	8	6	4	15	12
Lease vs service (scope en componenten)	1	1	1	0	2	1

Hieruit blijkt dat in een relatief groot aantal gevallen de accountant bij de controle veel aandacht besteedt aan een aspect van oordeelsvorming of schatting door het management, terwijl het management zelf dit niet als een belangrijk aspect van schatting of oordeelsvorming ziet. Dit geldt met name voor de bepaling van de disconteringsvoet, maar we zien het ook terug bij de twee andere onderzochte aspecten van IFRS 16.

5. Actuele ontwikkelingen¹⁵

5.1 Latente belastingen

Een vraagstuk dat door de introductie van IFRS 16 in de spotlight is komen te staan is wat te doen met latente belastingen bij een transactie zoals een lease die ten tijde van het aangaan niet leidt tot een belastbare winst of verlies en veelal evenmin tot een fiscaal actief en passief, terwijl de jaarrekening wel een actief en verplichting presenteert. Dit komt doordat de verslaggevingsregels van IFRS 16, met op de balans een *right-of-use*-actief en een leaseverplichting, niet overal ter wereld mogen worden gevolgd in de aangifte winstbelasting. Daarin wordt vaak een andere verwerking zoals van operating leases onder IAS 17 gevolgd. Het *right-of-use*-actief en de leaseverplichting, die normaliter initieel voor hetzelfde bedrag op de balans terecht komen, worden dan fiscaal niet op die wijze verwerkt.

Aangezien IAS 12 niet voorziet in die situaties, hebben ondernemingen bij de introductie van IFRS 16 hiervoor eigen grondslagen in hun jaarrekening geformuleerd. Deze grondslagen zijn als volgt te groeperen:

1. Bruto-verwerking. Het *right-of-use*-actief leidt tot een belastbaar tijdelijk verschil en de leaseverplichting tot een verrekenbaar tijdelijk verschil. Deze worden separaat behandeld en initieel worden gelijke tegengestelde latente belastingposities op de balans verwerkt waarna beoordeeld wordt of deze volgens IAS 12 gesaldeerd mogen worden. Vervolgens muteren de beide latenties over de leasetermijn.
2. Netto-verwerking. De leaseovereenkomst wordt als een enkele transactie gezien waarbij het actief en de verplichting integraal samenhangen. Daarom ontstaat geen tijdelijk verschil ten tijde van het aangaan van de leaseovereenkomst. Bij de vervolgvorming (wanneer het *right-of-use*-actief

Figuur 4. Illustratie van impact op latente belastingvoorzieningen: AkzoNobel, Annual report 2019, pp. 75/76. <https://www.akzonobel.com/en/node/42461>

In respect of the implications of IFRS 16 for tax accounting, AkzoNobel has assessed that the right-of-use asset and the lease liability are to be considered together as a single transaction, because in the company's view they are integrally linked. As a result, at inception of a lease and also at the IFRS 16 transition, the net lease asset or liability (without taking into account any advance payments) is nil, the tax base is nil and, therefore, the temporary difference is nil. Hence, no deferred taxes have to be accounted for at inception/IFRS 16 transition and going forward deferred tax is recognized when temporary differences arise after initial recognition, subject to the IAS 12 recognition principles.

en de leaseverplichting niet langer aan elkaar gelijk zijn) ontstaat een tijdelijk verschil met verwerking van een latente belastingpositie.

3. Geen verwerking. De leaseovereenkomst valt onder de *initial recognition exemption* (IRE) van IAS 12.15 en 24. Zowel ten tijde van aangaan van de leaseovereenkomst als daarna wordt geen latente belastingpositie verantwoord omdat de leaseovereenkomst initieel geen impact heeft op de winst volgens de jaarrekening en de fiscale winst en evenmin voortvloeit uit een *business combination*.
4. Verwerking afhankelijk van de beoordeling van de lease en de interactie met belastingen. Nagegaan wordt of de aftrekbare leasebetalingen horen bij het *right-of-use*-actief (in dat geval zijn er bij aanvang geen latenties maar kunnen deze wel ontstaan tijdens de leaseperiode) of bij de leaseverplichting (in dat geval zijn er twee latenties die beide onder de IRE vallen, en dus wordt geen latentie verantwoord).¹⁶

Wij hebben onderzocht of jaarrekeningen een grondslag vermelden en, zo ja, welke. Zie tabel 16.

Tabel 16. Latente belastingposities bij leases.

Latente belastingposities bij leases			
Vermelding grondslag:		n	%
Wel:			
		n	%
Bruto verwerking (1)		10	14
Netto verwerking (2)		8	11
Geen verwerking (3)		0	0
Verwerking als combinatie van (2) en (3) (4)		0	0
Vermelding totaal		18	25
Geen vermelding		54	75
Totaal		72	100

In slechts 18 (25%) van de 72 onderzochte jaarrekeningen is een grondslag ten aanzien van latente belastingen bij leases toegelicht. Opvallend hierbij is dat deze jaarrekeningen alleen van ondernemingen uit Duitsland (drie jaarrekeningen ofwel 27% van de Duitse jaarrekeningen in de populatie), Frankrijk (negen jaarrekeningen ofwel 56% van de Franse jaarrekeningen in de populatie), Nederland (vijf jaarrekeningen ofwel 21% van de Nederlandse jaarrekeningen in de populatie) en Luxemburg (een jaarrekening ofwel 50% van de Luxemburgse

jaarrekeningen in de populatie) zijn. In deze 18 jaarrekeningen kiezen er 10 (56%) voor een bruto-verwerking en acht (44%) voor een netto-verwerking. Geen enkele (0%) kiest voor de derde of vierde mogelijkheid.

Als '*best practice*' op dit punt kan AkzoNobel worden genoemd (zie figuur 4). De gekozen grondslag wordt duidelijk toegelicht. Hieruit kan worden opgemaakt dat methode 2 is gevolgd. Daarnaast is in de transitie-tabel elders in de jaarrekening expliciet inzichtelijk gemaakt dat er geen impact is geweest op de latente belastingposities per 1 januari 2019.

Inmiddels heeft IASB (2019a) onderkend dat een en ander als gevolg van de introductie van IFRS 16 een belangrijk vraagstuk is en daarom in juli 2019 ED 2019/5 *Deferred Tax related to Assets and Liabilities arising from a Single Transaction* uitgebracht. Bij het effectief worden van deze aanpassingen aan IAS 12 is alleen een variant van de bruto-verwerking (methode 1) nog toegestaan, weliswaar met enkele complexiteiten. De IASB heeft de verdere behandeling van dit onderwerp op het moment van het schrijven van deze bijdrage op de agenda staan voor het vierde kwartaal van 2020.

Overigens is in géén van de onderzochte jaarrekeningen iets vermeld over de impact van mogelijke wijzigingen van IAS 12 als gevolg van de genoemde exposure draft.

5.2 IFRIC Agenda decisions

IFRS 16 is een nieuwe standaard met een ingrijpende wijziging op de verwerking van leases in de jaarrekening. Bovendien omvat de standaard veel onderwerpen die voorheen minder tot geen aandacht kregen bij het opstellen van de jaarrekening. Het ligt daarom voor de hand dat aan de interpretatiecommissie van de IASB, de IFRIC, veel vragen worden gesteld over de uitleg van de bepalingen in IFRS 16. Naar aanleiding daarvan heeft de IFRIC tot februari 2020 meerdere Agenda decisions¹⁷ uitgebracht: IFRIC 6-2019 *Subsurface rights*, IFRIC 9-2019 *Lessee's incremental borrowing rate*, IFRIC 11-2019 *Lease term and useful life of leasehold improvements*, en IFRIC 1-2020 *Definition of a lease – Decision-making rights*. We hebben in de onderzochte jaarrekeningen bekeken of en in hoeverre deze vier Agenda decisions worden genoemd. Zie tabel 17.

Tabel 17. IFRIC Agenda decisions.

IFRIC Agenda decisions, al dan niet genoemd in jaarrekening 2019:		
IFRIC 6-2019 Subsurface rights:	n	%
Wel	3	4
Niet	69	96
Totaal	72	100
IFRIC 9-2019 Lessee's incremental borrowing rate:		
Wel	1	1
Niet	71	99
Totaal	72	100
IFRIC 11-2019 Lease term and useful life of leasehold improvements:		
Wel	7	10
Niet	65	90
Totaal	72	100
IFRIC 1-2020 Definition of a lease – Decision-making rights:		
Wel	1	1
Niet	71	99
Totaal	72	100

In deze tabel valt onmiddellijk op dat aan de Agenda decisions van de IFRIC naar aanleiding van vragen uit de praktijk expliciet in de jaarrekeningen nauwelijks enige aandacht wordt gegeven. De enkele ondernemingen die in hun jaarrekeningen Agenda decisions noemen, zijn voornamelijk afkomstig uit Frankrijk en Nederland.

6. Conclusies

In deze bijdrage onderzoeken we in de jaarrekeningen 2019 van beursgenoteerde ondernemingen in Nederland en de rest van de EU enkele effecten van de implementatie van IFRS 16 op toelichting, andere aspecten van de jaarrekening, controleverklaring en actuele ontwikkelingen.

Allereerst in paragraaf 2 over informatie die IFRS 16 specifiek vraagt. Vaak kwamen we informatie over *short term* en *low value leases* tegen. Ook de boekwaarde van de *right-of-use-activa* ultimo jaar en de toevoegingen eraan gedurende het jaar worden (vrijwel) altijd gegeven. De aard van de leasingactiviteiten wordt eveneens dikwijls toegelicht.

Veel minder informatie hebben we aangetroffen over variabele leasebetalingen en sublease-inkomsten. Nauwelijks worden toekomstige variabele leasebetalingen en mogelijke toekomstige leasebetalingen toegelicht. Opvallend is dat in jaarrekeningen waarin de impact van IFRS 16 boven de mediaan ligt, hieraan nog iets minder aandacht wordt besteed dan in jaarrekeningen met een impact onder de mediaan.

Interessant is dat de toevoegingen aan de *right-of-use-activa* in minder dan de helft van de jaarrekeningen meer bedragen dan de afschrijvingslasten, en dat we slechts een beperkt aantal *sale-and-leaseback*-transacties hebben aangetroffen. Met name gezien de transitiebepalingen van IFRS 16 is het te vroeg om al iets te concluderen over een verandering bij ondernemingen met betrekking tot het afsluiten van leases.

Voorts hebben we de impact van de (soms forse) gevolgen (zie Arnold et al. 2020, paragraaf 4.3) van de invoering van IFRS 16 op andere aspecten van de jaarrekening onderzocht. Allereerst bij de impairmenttest voor de

effecten op de boekwaarde, kasstromen en disconteringsvoet. Slechts weinig ondernemingen lichten die in hun jaarrekening toe. Nederlandse ondernemingen doen dat relatief wat meer en beter.

Met betrekking tot alternatieve prestatie maatstaven in de jaarrekening en het bestuursverslag hebben we in een aantal gevallen nieuwe of veranderde APMs gezien. Ongewijzigde APMs kwamen we veel vaker tegen. In ieder geval kan de toelichting op de effecten van IFRS 16 op APMs naar onze mening worden verbeterd.

Voor wat betreft de bezoldiging van bestuurders heeft de impact van IFRS 16 op (het beleid inzake) de bestuurdersbezoldiging, of afwezigheid ervan, in slechts weinig gevallen tot nadere informatie geleid. Dit ondanks recente wetgeving die onder andere meer transparantie richting aandeelhouders over beloning van bestuurders en meer invloed op beloning van die bestuurders door de aandeelhouders wil realiseren.

Naast de impact van de invoering van IFRS 16 op de jaarrekening 2019 hebben we de gevolgen ervan voor de controleverklaring bij die jaarrekening onderzocht. In ruim een derde deel van de verklaringen krijgt IFRS 16 aandacht via een KAM of EOM, in Nederland iets vaker dan in de rest van de EU. Dit lijkt vooral veroorzaakt door de relatief grotere invloed van IFRS 16 bij de Nederlandse ondernemingen dan bij de ondernemingen uit de rest van de EU in de populatie. Zeer vaak zijn de disconteringsvoet en de leasetermijn (inclusief opties) de aandachtspunten in de KAMs. Opvallend is dat in de KAM's genoemde belangrijke elementen van schatting en oordeelsvorming niet in alle gevallen door de onderneming zelf als zodanig worden onderkend en toegelicht.

Ten slotte hebben we gezien of de jaarrekeningen ingaan op actuele ontwikkelingen op het terrein van IFRS-regels. Zo zijn de IFRSs niet duidelijk over de verwerkingwijze van latente belastingposities vanwege het op de balans opnemen van *right-of-use-activa* en leaseverplichtingen. De grondslag daarvoor troffen we in slechts een kwart van de jaarrekeningen aan. Dat zou beter moeten kunnen. De wel vermelde grondslag is divers. Het is wachten op de omzetting door de IASB van concept-verwerkingsregels in definitieve.

Tot aan het verschijnen van de jaarrekeningen 2019 zijn meerdere IFRIC Agenda decisions over leases verschenen. Daaraan wordt in de onderzochte jaarrekeningen nauwelijks aandacht gegeven.

We sluiten af met twee opmerkingen. Allereerst dat we in ons onderzoek niet hebben kunnen nagaan of het niet vermelden van informatie terecht is. Wel lijkt nader onderzoek naar minder verstrekte informatie interessant. Vragen hierbij kunnen zijn of leasees überhaupt over die informatie beschikken, misschien immaterieel achten, of wellicht om andere redenen niet geven. Anderzijds zou onder gebruikers kunnen worden onderzocht in hoeverre ze die informatie missen. Een tweede opmerking betreft geconstateerde verschillen tussen jaarrekeningen naar land van herkomst van de onderneming, branche waarin

de onderneming actief is, en het effect van de eerste toepassing van IFRS 16. De mogelijke oorzaken voor die verschillen hebben we niet onderzocht. Ook dat lijkt ons een interessant onderwerp voor nader onderzoek.

-
- **Mr. drs. J.B. Backhuijs RA** was voorheen werkzaam op de vaktechnische afdeling van een accountantskantoor
  - **R.J.J. van Oosterbosch MSc RA** is als senior manager werkzaam op de vaktechnische afdeling van PricewaterhouseCoopers Accountants N.V. en als examiner Financiële Verslaggeving verbonden aan Tilburg University
  - **Prof. dr. L.G. van der Tas RA** is vaktechnisch partner bij Ernst & Young Accountants LLP en hoogleraar Financiële Verslaggeving aan Tilburg University
-

Dankwoord

De auteurs danken Souad Aghmir (PwC), Marnix Elferink (KPMG), Ra'ees Mahomed (PwC), Kurmanbek Meirkulov (EY), Jelmar Rozema (EY), Heinrich Stapelberg (KPMG) en Dino Tsafantakis (PwC) voor hun bijdrage aan het empirisch onderzoek.

Noten

1. De onderzoekspopulatie voor dit onderzoek bestaat uit de 50 grootste niet-financiële instellingen die op 31 december 2019 in de FTSEurofirst 100 index zijn opgenomen alsmede de (overige) Nederlandse beursvennootschappen uit de AEX en AMX die tevens waren opgenomen in de onderzoekspopulatie van Arnold en Tahtah (2017). De volgende ondernemingen zijn verwijderd uit de onderzoekspopulatie: (1) ondernemingen die IFRS 16 vervroegd hebben toegepast en (2) ondernemingen met een gebroken boekjaar waarvan de jaarrekening over het eerste jaar van toepassing van IFRS 16 nog niet was gepubliceerd op het moment van ons onderzoek. Aldus bestaat de onderzoekspopulatie uit de jaarrekeningen van 72 ondernemingen, waarvan 25 AEX en AMX fondsen die tevens waren opgenomen in het onderzoek van Arnold en Tahtah (2017, destijds 37 ondernemingen) en 47 overige Europese ondernemingen die zijn opgenomen in de FTSEurofirst 100 index. Verwezen wordt naar de bijlage voor een overzicht van de onderzochte jaarverslagen.
2. Nadere details over wat *short term leases* en *low value leases* zijn, staan in IFRS 16.A, B3–8 en BC91–104.
3. Het percentage van 25% is door ons hier en verder in dit artikel gekozen als de grens voor een sterke impact.
4. Dat zijn betalingen van de lessee aan de lessor voor het gebruik van het onderliggende actief die variëren als gevolg van veranderingen in feiten of omstandigheden die na de aanvangsdatum optreden en die niet met het verstrijken van de tijd verband houden (IFRS 16.27 sub b), 28 en A).
5. Zie IAS 16, Property, plant and equipment.
6. Een afspraak over 'frozen GAAP' houdt in dat de verslaggevingsgrondslagen van de onderneming op het moment van het opstellen van het convenant toegepast blijven worden voor het berekenen van de convenanten gedurende de looptijd van de lening. Ook als de onderneming tussentijds verslaggevingsgrondslagen wijzigt.
7. Dit is te meer van belang omdat de realiseerbare waarde veel vaker wordt bepaald aan de hand van de ViU in plaats van de Fair value less cost of disposal (FVLCD); zie bijvoorbeeld Backhuijs and Bosman (2010).
8. Normaliter is de WACC namelijk hoger dan de disconteringsvoet bij discontering van de leaseverplichting (tegen de impliciete rentevoet in de lease of de incrementele leenvoet). De boekwaarde van de CGU stijgt dus met een groter bedrag dan de ViU. Indien hiervoor niet wordt gecorrigeerd, kan dit leiden tot een impairment of verminderde headroom. Een dergelijke onbedoelde consequentie van IFRS 16 wordt onderzocht door de aangepaste WACC te hanteren.
9. Voor een uitgebreide analyse van de gevolgen van de invoering van IFRS 16 voor de bepaling van de disconteringsvoet wordt verwezen naar EY (2018), KPMG (2019) en PwC (2019).
10. IASB (2019b) heeft Exposure Draft 'General Presentation and Disclosures' gepubliceerd waarin bepaalde subtotalen zoals operating income worden gedefinieerd en nadere regels worden gesteld aan zogenaamde Management Performance Measures.
11. De bepalingen uit deze Richtlijn zijn per 1 december 2019 opgenomen in de Nederlandse wetgeving. Verschillende elementen uit deze wetgeving waren in Nederland al van toepassing op beursgenoteerde ondernemingen via de Corporate Governance Code.
12. KAMs zijn "Those matters that, in the auditor's professional judgment, were of most significance in the audit of the financial statements of the current period" (ISA/COS 701, par. 8).
13. Een EOM is een "paragraph included in the auditor's report that refers to a matter appropriately presented or disclosed in the financial statements that, in the auditor's judgment, is of such importance that it is fundamental to users' understanding of the financial statements" (ISA/COS 706 par. 7).
14. Zie artikel L123-17 van de Code de Commerce in Frankrijk.
15. In mei 2020 heeft de IASB gepubliceerd *IFRS 16 COVID-19-Related Rent Concessions Amendment*. Deze wijziging van IFRS 16 is in het voorjaar 2020 tot stand gekomen en daarom niet in deze bijdrage onderzocht.

16. Deze methode is volgens de IFRIC-staf de enig juiste interpretatie van de huidige IAS 12 (zie IFRIC Agenda paper 4, maart 2018). IFRIC is daarin niet meegegaan.
17. Een Agenda decision van de IFRIC geeft aan waarom een aan de IFRIC voorgelegde vraag niet op de agenda wordt gezet (dus niet zal leiden tot een voorstel voor een interpretatie of een aanpassing van de standaard). Daarbij wordt wel inhoudelijk ingegaan op de vraag en wordt aangegeven tot welk oordeel de lezing van de standaarden naar de mening van de IFRIC leidt. De IFRS Foundation (2020) heeft in augustus j.l. aangegeven dat de Agenda decisions moeten worden toegepast, maar dat ondernemingen enige tijd hebben om de implementatie ervan door te voeren.

Literatuur

- Arnold C, Brouwer AJ, Tahtah J (2020) De adoptie van IFRS 16 door Europese ondernemingen. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie* 94(11/12): 343–353. <https://doi.org/10.5117/mab.94.55540>
- Backhuijs JB, Bosman RG (2010) Impairment van goodwill. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie* 84(1/2): 27–38. <https://mab-online.nl/article/10882/>
- ESMA [European Securities and Markets Authority] (2015) ESMA Guidelines on Alternative Performance Measures, ESMA/2015/1415. Parijs. <https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/2015/10/2015-esma-1415en.pdf>
- ESMA [European Securities and Markets Authority] (2017) Questions and answers ESMA Guidelines on Alternative Performance Measures, ESMA 32-51-370. Parijs. https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma32-51-370_qas_on_esma_guidelines_on_apms.pdf
- Europese Unie (2017) Richtlijn (EU) 2017/828 van het Europees Parlement en de Raad van 17 mei 2017 tot wijziging van Richtlijn 2007/36/EG wat het bevorderen van de langetermijnbetrokkenheid van aandeelhouders betreft. Brussel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0828&from=EN>
- EY (2018) Applying IFRS – Impairment considerations for the new leasing standard. Londen, November 2018. <https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-apply-leases-impairment-nov2018-new/%24File/ey-apply-leases-impairment-nov2018.pdf>
- IASB [International Accounting Standards Board] (2016) Leases. Londen, Januari 2016.
- IASB [International Accounting Standards Board] (2019a) ED/2019/5 Deferred Tax related to Assets and Liabilities arising from a Single Transaction. Londen, Juli 2019. <https://cdn.ifrs.org/-/media/project/deferred-tax-related-to-assets-and-liabilities-arising-from-a-single-transaction/ed-deferred-tax-related-to-assets-and-liabilities-ias-12.pdf?la=en>
- IASB [International Accounting Standards Board] (2019b) ED/2019/7 General Presentation and Disclosures. Londen, December 2019. <https://cdn.ifrs.org/-/media/project/primary-financial-statements/exposure-draft/ed-general-presentation-disclosures.pdf>
- IFRS Foundation (2020) IFRS Foundation Due Process Handbook. Londen, Augustus 2020. <https://cdn.ifrs.org/-/media/feature/about-us/legal-and-governance/constitution-docs/due-process-handbook-2020.pdf?la=en>
- IOSCO [International Organization of Securities Commissions] (2016) Statement on NON-GAAP financial measures. Madrid. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD532.pdf>
- KPMG (2019) IFRS 16 and IAS 36; how changes in lease accounting impact your impairment testing processes. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/nl/pdf/2019/advisory/ifrs-16-and-ias-36.pdf>
- PwC (2019) In depth – IFRS 16 ‘Leases’ – interaction with other standards. Londen, Juni 2019. <https://inform.pwc.com/ifrs-16-leases-interaction-with-other-standards-pwc-in-depth-int2019-02>

Bijlage 1

Ondernemingen waarvan de jaarrekening 2019 is onderzocht.

Naam	Land van vestiging	Branche	Impact IFRS 16 x)
Aalberts	Nederland	Industrie	Boven
Adidas	Duitsland	Consumentenproducten	Boven
Ahold Delhaize	Nederland	Consumentenproducten	Boven
Air Liquide	Frankrijk	Basismaterialen	Boven
Airbus	Frankrijk	Industrie	Onder
AkzoNobel	Nederland	Basismaterialen	Onder
Altice Europe	Nederland	Telecommunicatie	Boven
Anglo American	Verenigd Koninkrijk	Basismaterialen	Onder
Anheuser-Busch InBev	België	Consumentenproducten	Onder
Aperam	Luxemburg	Industrie	Onder
Arcadis	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
ArcelorMittal	Luxemburg	Basismaterialen	Onder
ASM International	Nederland	Technologie	Onder
AstraZeneca	Verenigd Koninkrijk	Gezondheidszorg	Onder
BAM Groep	Nederland	Industrie	Boven
BASF	Duitsland	Industrie	Onder
Bayer	Duitsland	Gezondheidszorg	Onder
BE Semiconductor Industries	Nederland	Technologie	Onder
BMW	Duitsland	Consumentenproducten	Onder

Naam	Land van vestiging	Branche	Impact IFRS 16 x)
Boskalis	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder
BP	Verenigd Koninkrijk	Olie & gas	Boven
British American Tobacco	Verenigd Koninkrijk	Basismaterialen	Onder
Corbion	Nederland	Industrie	Boven
Daimler	Duitsland	Consumentenproducten	Onder
Danone	Frankrijk	Consumentenproducten	Onder
Deutsche Boerse	Duitsland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder
Deutsche Telekom	Duitsland	Telecommunicatie	Boven
DSM	Nederland	Basismaterialen	Onder
E.ON	Duitsland	Nutsbedrijven	Onder
Enel	Italië	Nutsbedrijven	Onder
Engie	Frankrijk	Nutsbedrijven	Onder
Eni	Italië	Olie & gas	Boven
EssilorLuxottica	Frankrijk	Consumentenproducten	Boven
Experian	Verenigd Koninkrijk	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder
Fugro	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
Galapagos	België	Gezondheidszorg	Onder
GlaxoSmithKline	Verenigd Koninkrijk	Gezondheidszorg	Onder
GrandVision	Nederland	Consumentenproducten	Boven
Heineken	Nederland	Consumentenproducten	Boven
Iberdrola	Spanje	Nutsbedrijven	Onder
IMCD Group	Nederland	Industrie	Boven
Inditex	Spanje	Consumentenproducten	Boven
Intertrust	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
Kering	Frankrijk	Consumentenproducten	Boven
Koninklijke Philips	Nederland	Gezondheidszorg	Boven
KPN	Nederland	Telecommunicatie	Boven
London Stock Exchange Group	Verenigd Koninkrijk	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder
L'Oreal	Frankrijk	Consumentenproducten	Boven
LVMH	Frankrijk	Consumentenproducten	Boven
National Grid	Verenigd Koninkrijk	Nutsbedrijven	Onder
OCI	Nederland	Basismaterialen	Boven
Orange	Frankrijk	Telecommunicatie	Boven
PostNL	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
Randstad	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
Reckitt Benckiser Group	Verenigd Koninkrijk	Consumentenproducten	Onder
Rio Tinto	Verenigd Koninkrijk	Basismaterialen	Onder
Safran	Frankrijk	Industrie	Onder
Sanofi	Frankrijk	Gezondheidszorg	Onder
SAP	Duitsland	Technologie	Boven
Schneider Electric	Frankrijk	Industrie	Boven
Shell	Verenigd Koninkrijk	Olie & gas	Boven
TKH Group	Nederland	Technologie	Boven
Total	Frankrijk	Olie & gas	Onder
Unilever	Nederland	Consumentenproducten	Boven
Veolia Environnement	Frankrijk	Nutsbedrijven	Boven
Vinci	Frankrijk	Industrie	Onder
Vivendi	Frankrijk	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Boven
Vodafone Group	Verenigd Koninkrijk	Telecommunicatie	Boven
Volkswagen	Duitsland	Consumentenproducten	Onder
Vonovia	Duitsland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder
Vopak	Nederland	Olie & gas	Boven
Wolters Kluwer	Nederland	Zakelijke & consumenten dienstverlening	Onder

x) De impact van IFRS 16 is per onderneming bepaald door op basis van de cijfers in de jaarrekening 2019 de stijging van de leaseverplichtingen te delen door het balanstotaal. De mediaan van de impact ligt tussen de 36^e en 37^e onderneming. 'Boven' betekent dat de onderneming in de groep met een impact groter dan de mediaan zit. 'Onder' betekent dat de onderneming in de groep met een impact lager dan de mediaan zit.